

Teorii și practici socio-spațiale: un manifest geocritic

Marius CONKAN

Întrebăt fiind, într-un interviu recent, cum s-ar putea realiza în mod concret aplicarea empirică a geocriticiei în afara spațiului abstract al bibliotecii, Bertrand Westphal oferă, pe urmele lui Immanuel Wallerstein, un răspuns cât se poate de lămuritor și optimist: „Ştiinţele umaniste – și în special literatura – sunt cu atât mai importante cu cât orice putere hegemonică care dorește să ocupe centrul, oriunde s-ar afla, se străduiește întotdeauna să își stabilească dominația asupra lumii reprezentării și, prin urmare, asupra universului foarte special al reprezentării literare. Dacă puterea respectivă simte un asemenea sentiment de urgență, este pentru că impactul culturii și al literaturii este mai mare decât cred literații. Poate că acceptăm prea repede să fim retrograđați la o funcție subordonată în societate, ca și cum am fi fost condiționați prea mult timp de parametri negativi” (Conkan și Modoc 17-18).

Or, tocmai această asumare a științelor umaniste ca factor de reziliență în fața exercitării hegemonice a puterii m-a determinat să urmez, în cercetările mele din ultimii ani, calea geocriticiei și a geografiei literare, preocupat fiind, la început, de evoluția ideii de spațiu de-a lungul istoriei culturale și de o posibilă analiză cartografică a literaturii. Pentru a înțelege însă cum a dobândit geocriticica astăzi o asemenea legitimitate și complexitate metodologică, dar și pentru a reconstitui un cadru teoretic care s-ar putea să nu fie întru totul familiar în studiile literare de la noi, este necesar, întâi de toate, să trecem în revistă principalele mutații ideologice și culturale care au condus la schimbarea concepției despre spațiu în teoria critică postmodernă.

Timp și spațiu: tensiuni paradigmatice

Așa cum au demonstrat Fredric Jameson, Robert T. Tally Jr. și alții, paradigma temporală a fost dominantă în perioada modernă, iar spațiul a fost considerat un recipient neutru al fenomenelor socio-politice și culturale. Ca expresie a progresului umanist (științific, tehnologic, cu accentul pus pe evoluția ideal(ist)ă a societăților), timpul a devenit hegemonic în discursul filosofic, iar noțiunea de spațiu era mai degrabă marginală în analiza mutațiilor culturale¹. După procesul de *decompositio loci* declanșat de cel de-al Doilea Război Mondial (Westphal, „Foreword” x) și după apariția postmodernismului ca „dominant cultural” (vezi Jameson 1991), asistăm, începând cu anii 1960-1970, la un eveniment cu valoare paradigmatică, arhicunoscut în studiile culturale geografice drept *spatial turn*, în cadrul căruia este recunoscută importanța spațiului în investigarea dimensiunilor și relațiilor socio-culturale². Dacă, în trecut, timpul era „aristocratic” și hegemonic, cum observă Foucault și Westphal, acum este rândul spațiului să fie integrat în gândirea și teoria critică, fapt care a condus, în plan internațional, la o semnificativă restructurare metodologică.

Nu doar fenomenele sociale au ajuns să fie (re)interpretate din perspectiva metodologiilor spațiale (dezvoltate în cadrul geografiei umaniste), ci și literatura, ca domeniu important în plan geopolitic, a

¹ În *Spatiality*, Tally Jr. a arătat că, deși ideea de spațiu a fost problematizată în filosofia modernă, în special prin teoriile lui Descartes, Newton, Leibniz, Spinoza și Kant, meditația asupra naturii istorice a umanității a fost definitorie pentru această perioadă (vezi Hegel și Marx), temporalitatea devenind ulterior, în modernismul literar, paradigma dominantă (vezi Bergson, Proust, Joyce, T. S. Eliot), pe care Joseph Frank o va integra teoretic în conceptul de „formă spațială” specifică literaturii moderniste.

² Printre factorii de ordin ideologic și geopolitic, care au condus la apariția fenomenului *spatial turn* în cadrul geografiei și teoriei critice, se numără: declinul obsesiei față de timp și istorie, restructurarea societăților după cel de-al Doilea Război Mondial, exilul, dislocarea și mobilitatea, progresul tehnologic revoluționar și globalizarea (vezi Tally Jr., *Spatiality* 11-17).

devenit obiectul predilect al acestora. De fapt, mai ales în teoria literară au fost realizate studii de pionierat despre spațiu, cum ar fi abordarea cronotopologică a lui Mihail Bahtin, topoanaliza lui Gaston Bachelard³ sau imagologia introdusă de Hugo Dyserinck. Toate aceste metode de analiză literară au anunțat importanța pe care o va avea geografia în studiul literaturii, care nu mai este acum văzută ca o dimensiune estetică autonomă în raport cu socialul și politicul, ci ca o componentă esențială în contextul globalizării. Literatura reprezintă, deci, un instrument major în cartografierea societății globale și, în egală măsură, un agent de forță în transformarea ei. Din acest motiv, domenii precum geografia umanistă, geocritica, geografia și cartografia literară, ecocritica, studiile postcoloniale și cele decoloniale și.a., deschise unui dialog inter- și transdisciplinar, sunt în măsură să dezvăluie compoziția spațială a literaturii și rolul acesteia în construcțiile socio-politice, precum și felul în care anumite „geospații” (sau spații socio-reale, în acceptiunea Barbarei Piatti) sunt capabile să producă genuri și forme literare specifice.

De la geografia umanistă la studiul spațial al literaturii: spre o teorie geocritică unificată

Ca metodologie recentă, geocritica investighează dinamica socio-culturală a relației dintre *spațiu în literatură* și *literatura în spațiu* (vezi Moretti 1988), explorând, în sens socio-poetic și ideologic, atât reprezentările spațiale din cadrul literaturii, cât și mecanismele prin care geografia reală modelează producțiile și formele estetice. O atare dinamică este vizată, de pildă, de proiectul geocritic al lui Bertrand Westphal, care presupune o

³ Franco Moretti apreciază că „Forme ale timpului și cronotopului în roman”, celebrul eseu de poetică istorică scris de Mihail Bahtin, este „cel mai important studiu despre spațiu și narativă” (Moretti, *Graphs, Maps, Trees* 35), în timp ce David Harvey recunoaște contribuția topoanalitică a lui Bachelard în revizuirea spațio-temporalității la nivel afectiv și cognitiv (*The Condition of Postmodernity* 218).

abordare geocentrată și multifocalizată a „spațiilor reale-și-imaginante” (în termenii lui Edward Soja), construite nu doar în literatură. Firește, fenomenul *spatial turn* din anii 1960-1970 a constituit momentul crucial care a condus la afirmarea importanței pe care spațialitatea o va dobândi în cadrul studiilor socio-culturale, fundamentale fiind, în acest context, „arheologiile” și „heterotopologiile” lui Michel Foucault⁴, precum și critica marxistă a „producerii spațiului” realizată de Henri Lefebvre. Cel din urmă a propus o „trialectică spațială” (alcătuită din *practici spațiale, reprezentări ale spațiului și spații reprezentaționale*), care însumează dimensiunile a ceea ce este *perceput, conceptualizat și trăit* în cadrul spațiului social și care a avut o influență majoră asupra studiului sociologic și ideologic al literaturii.

Alături de acești doi filosofi, la originea analizelor spațiale actuale pot fi așezate, firește, geofilosofia postructuralistă a lui Gilles Deleuze și Félix Guattari, critica postcolonială a lui Edward Said și Homi Bhabha, teoriile feminine ale lui Gloria Anzaldúa și Doreen Massey, precum și abordările inițiate, în context postmodern, de David Harvey (cu a sa „comprimare spațio-temporală”), de Edward Soja (care a introdus conceptul de *thirdspace* sau „al treilea spațiu”) și Fredric Jameson, care a definit procesul de „cartografiere cognitivă” și „noua spațialitate implicită în postmodern” (418)⁵. Așa încât, în ultimele decenii studiile geocritice au devenit un epicentru teoretic la nivel internațional. În încercarea lor de a cartografia eterogenitatea spațiilor globale la interferența dintre literatură și structurile socio-politice, de a evidenția, astfel, „rolul locului în viață

⁴ Întrucât operează cu un concept destul de flexibil, studiul heterotopologic al literaturii a atins o bogată diversitate aplicativ-teoretică, dovedă fiind studiile numeroase care explorează reprezentările spațiale de acest tip. Diferite definiții ale heterotopiei sunt furnizate, de pildă, de Kevin Hetherington în *The Badlands of Modernity: Heterotopia and social ordering* (41).

⁵ Vezi și studiul lui Jonathan Flatley, *Affective Mapping: Melancholia and the Politics of Modernism* (2008), autor care introduce în citirea literaturii ideea de hartă afectivă, cu o structură rizomatică, pornind de la conceptul de *cognitive mapping* (cartografiere cognitivă) al lui Fredric Jameson.

literaturii și rolul literaturii în producerea de locuri” (Luria 67)⁶, aceste studii s-au dovedit, la rândul lor, eterogene, transdisciplinare și în continuă revizuire. Ele urmăresc în fond să exploreze „interacțiunea creatoare dintre geografie și științele umaniste” (Richardson et al. 3), cu rezultate dintre cele mai surprinzătoare.

Spațiul și locul au devenit, aşadar, „concepțe totemice” (Hubbard și Kitchin 2) în efortul de a investiga relația dintre literatură, reprezentările ideologice și geografiile reale-și-imaginare, într-un demers care poate viza chiar o „dialectică socio-spațială”, mai precis „modul în care forțele sociale se manifestă în cadrul geografiei și modul în care geografia este o dimensiune constitutivă a relațiilor sociale” (Dear 3). Importante pentru ceea ce aveau să devină practicile geocritice de astăzi sunt, de asemenea, abordările din cadrul geografiei umaniste, întreprinse de cercetători care au revizuit relația dintre dimensiunile sociale și configurațiile spațiale⁷. O colecție recentă, remarcabilă în ceea ce privește analizele spațiale actuale, este *Geohumanities: Art, History, Text at the Edge of Place* (2011), „care explorează semnificația locurilor și încearcă să reconstruiască aceste

⁶ Precizez faptul că toate traducerile îmi aparțin, întrucât am dorit ca textul meu să aibă inclusiv o coerentă lingvistic-conceptuală. Am evitat, astfel, să folosesc citatele în original, deoarece mizez tocmai pe importarea unor idei și concepe geocritice în vocabularul critic românesc.

⁷ Se cuvin menționați aici Marc Augé, care a definit conceptul de „non-loc” ca fiind specific pentru ceea ce autorul numește „supermodernitate” (în *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, 1995), Michel de Certeau, care a oferit distincțiile relevante dintre spațiu și loc, dintre strategie și tactică (în *The Practice of Everyday Life*, 1984), Yi-Fu Tuan, cu volumul *Space and Place: The Perspective of Experience* (1977), David Morris, cu *The Sense of Space* (2004), Paul Rodaway, cu *Sensuous Geographies: Body, Sense and Place* (1994), Sarah Whatmore, cu *Hybrid Geographies* (2002), și David Sibley, cu *Geographies of Exclusion* (1995). Alte volume colective relevante în sfera geografiei umaniste sunt *Embodied Geographies: Spaces, Bodies and Rites of Passage* (1999), *Timespace: Geographies of Temporality* (2001), precum și *Mapping the Subject: Geographies of Cultural Transformations* (1995). Pentru o viziune de ansamblu asupra contribuțiilor aduse de geografi umaniști „dialecticii socio-spațiale” merită consultat, de asemenea, volumul *Key Thinkers on Space and Place* (2004).

semnificații în moduri care produc noi cunoștințe și practici academice sau politice mai bine informate” (3). Acest volum colectiv investighează relația dintre geografie, spațialitate, texte, imagini și hărți, prin intermediul unor concepe productive precum geocreativitate, geopolitică, geotexte, geoimajar și geo-istorie.

În cadrul geocriticiei actuale, trei sunt teoreticienii care au redefinit rolul spațialității în studiile literare: Robert T. Tally Jr., Bertrand Westphal și Franco Moretti. Probabil cel mai prolific popularizator al analizelor spațiale la nivel mondial, Tally Jr. a explorat, în cartea sa *Spatiality* (2013), relația dintre geografie și cartografia literară, pornind de la mutațiile ideii de spațiu de-a lungul istoriei culturale. Pentru Tally Jr., „cartografiei literare a scriitorului îi putem adăuga geografia literară a cititorului. Cititorul critic devine un soi de geograf care interpretează la modul activ harta literară, în aşa măsură încât prezintă noi și neașteptate cartografii” (*Spatiality* 79)⁸. Cu alte cuvinte, în viziunea lui Tally Jr., studiile spațiale ar trebui să vizeze relația dinamică dintre cartografia literară a geospațiului, realizată de scriitori, și geografia literară asumată metodologic ca formă de interpretare a hărților narative, prin intermediul căreia sunt construite noi cartografii

⁸ Procesul de „cartografiere narrativă” a mai fost aplicat, de pildă, într-un volum colectiv coordonat de Tally Jr., *Literary Cartographies: Spatiality, Representation, and Narrative* (2014), care „explorează o gamă largă de teritorii istorice literare, inclusiv *romance*-ul și realismul, modernismul și imperialismul, precum și asamblajul postmodern al spațiilor în era globalizării”, investigând, de asemenea, și „modurile în care autorii folosesc atât mijloacele strict mimetice, cât și pe cele fantastice pentru a ilustra ceea ce Edward Soja a numit spațiile reale-și-imaginare ale lumilor create de aceștia” (4). Un alt volum colectiv coordonat de Tally Jr., *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies* (2011), este gândit „atât ca un ghid, cât și ca o contraponere la *Geocritica* lui Westphal, demonstrând eterogenitatea practicilor geocritice” (3), în timp ce volumul *Ecocriticism and Geocriticism: Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies* (2016) prezintă interferența dintre practicile geocritice și studiile literare de mediu, punând „accentul pe mediul trăit, pe spații sociale și naturale, pe spațio-temporalitate, ecologie, istorie și geografie” (Tally Jr. și Battista 8) și încercând astfel să cartografieze dimensiunile (post)antropocenului.

la nivelul receptării. De altfel, această metodă este și cea mai răspândită în analizele geocritice care explorează efectiv proiecțiile imaginativ-spațiale ale unor geografii reale (cum ar fi Sankt Petersburgul lui Dostoievski, Londra lui Dickens, Dublinul lui Joyce sau chiar orașul București, pe care Andreea Răsuceanu l-a cartografiat în studiul său din 2013, *Bucureștiul lui Mircea Eliade*, folosind mai degrabă elemente simbolice de geografie literară).

Inițiator și promotor al unei teorii spațiale personalizate, Bertrand Westphal definește, în cartea sa fundamentală *La Géocritique. Réel, Fiction, Espace* (2007), câteva principii majore care îi motivează demersul geocritic: „transgresivitatea”, „multifocalizarea”, „abordarea geocentrată” și „referențialitatea”. Convins că, după amurgul „textolatriei” structuraliste, „un text nu mai reprezintă un simplu text; un text deschide o nouă lume în constelația de lumi, unele reale sau mai puțin reale, iar altele în mod evident fictive” („Foreword” xii), pentru Westphal, „spațiul-timp pus în lumină la intersecția diverselor reprezentări mimetice este al treilea spațiu pe care geocritica își propune să-l exploreze. Adică să cartografieze lumi posibile, să creeze hărți plurale și paradoxale, întrucât geocritica înglobează spațiul în eterogenitatea sa mobilă” (*Geocriticism* 73). Pe de altă parte, pornind de la această transgresivitate de fond a demersului său, Westphal își leagă intențiile și metodele geocritice de poziția pe care literatura ar putea să o ocupe la nivel global: „La începutul noului mileniu, nu încape îndoială că literatura se cuvine reinstaurată în cadrul discursului despre lume. Ceea ce numim «World Literature» ar trebui să implice o dublă deschidere privind producțiile literare: în primul rând, să fie considerate ca fiind întru totul universale și eliberate de orice discriminare între presupușii centri (întotdeauna aceștia au fost plurali) și periferii; în al doilea rând, să fie legate de referenții vietii reale, o alăturare care le permite să-și consolideze poziția în discursul global despre societatea modernă” („Foreword” xiii).

Înțâi de toate, este evident faptul că avem de-a face cu un demers inter- și transdisciplinar, întrucât geocritica investighează realitățile globale aflate la intersecția dintre discursuri (politice, filosofice), ficțiuni (nu doar

literare) și geografii (reale și imaginate). De altfel, orientarea geocentrată a criticii lui Westphal este menită să plaseze relația identitate-alteritate într-un plan al asamblajului spațial, ca sursă a polimorfismului și a reconfigurării permanente de sens. Fiind depășită perspectiva unică asupra unui spațiu (fie acesta oraș, regiune sau teritoriu), pe care un scriitor sau altul ar putea-o contura, accentul cade pe un soi de pluriperspectivism cartografic, în măsură să identifice constantele, contradicțiile și tensiunile din spațiul respectiv. Actul geocritic înglobează, astfel, diferențele de perspectivă într-un ansamblu care nu se dorește a fi unitar, ci eterogen și multiplu în ceea ce privește reprezentările și percepțiile spațiale. Al doilea principiu geocritic (multifocalizarea) vizează în fond depășirea oricărei opoziții radicale față de alteritate, precum și a dihotomiilor clasice dintre centru și margine. Este vorba despre un nomadism vizibil în circulația imaginilor spațiale care, fără a grava în jurul unui centru, devin parte a unor compozиции hibride, heterotopice, în continuă reconstrucție.

Pe de altă parte, „geocritica promovează un imperiu al simțurilor și, aşadar, o abordare polisenzorială a locurilor – locurile însemnând aici spații concrete sau realizate. De cele mai multe ori, locurile sunt percepute prin intermediul săzanașului, dar este mai adekvat să diversificăm această percepție prin includerea sunetelor, a mirosurilor, a gusturilor și texturilor dintr-un anumit loc” (Westphal, „Foreword” xiv). Cu alte cuvinte, spațiile propriu-zis realizate (adică locurile) sunt reprezentate corporal, devenind expresia bioritmică, localizată a existenței. Este vizibilă, în această incursiune în polisenzorialitatea spațială, legătura dintre al treilea principiu geocritic și ceea ce, în geografia umanistă, este definit ca *the sense of place* (vezi Neal Alexander 2017), adică reprezentările perceptuale, cognitive și afective ale indivizilor care au trăit într-un anumit spațiu. Ca metodă adiacentă se cuvine menționată aici și geografia senzorială propusă de Paul Rodaway (1997) ca o formă de geografie socială, fizică și culturală.

În sistemul său geocritic, complex structurat pe aceste câteva niveluri semantice, Westphal soluționează în mod elegant și problema temporalității, care, aşa cum știm, a mobilizat fenomenul *spatial turn* încă de la început:

„Geocritica îmbină atât coordonatele geometrice, cât și pe cele filosofice ale vieții – timpul și spațiul – într-o schemă spațio-temporală. O analiză geocritică plasează locurile într-o adâncime temporală, cu scopul de a dezvălui și descoperi identitățile multi-stratificate, și subliniază variabilitatea temporală a spațiilor eterogene. Analiza spațială arată că prezentul este asincronic: viziunea noastră despre timp nu este în mod necesar aceeași cu a altora. Globalitatea implică policronie” („Foreword” xiv).

Din acest punct de vedere, spațiul pe care geocritica westphaliană își propune să-l cartografieze este polimorf și alcătuit din straturi multiple de sens, putând fi înțeles doar prin parcurgerea adâncimii lui temporale, policronice, la intersecția cu alte reprezentări spațiale. Asemenea cartografierii stau, firește, sub semnul *transgresivității*, căreia teoreticianul îi dedică un întreg capitol în volumul său manifest. Legată de mobilitate, dislocare și nomadism, de cartografierile cognitive și afective (Jameson și Flatley), de deteritorializare și spații netede/rizomatice (Deleuze și Guattari), de fluiditatea și eterogenitatea geografică, precum și de heterotopii și *thirdspaces* (Foucault și Soja), transgresivitatea creează un teritoriu al „heterarhiei” și al reconstrucției permanente de sens, subminând orice condiție sedentară și orice reprezentare statică a spațiului.

De departe, teoria geocritică propusă de Westphal constituie una dintre cele mai viabile alternative în ceea ce privește un posibil reviriment al literaturii comparate care, în ultimele decenii, a găsit adesea căile de ieșire din varii blocaje hermeneutice tocmai prin racordarea sa metodologică la alte discipline (să ne amintim, de pildă, felul în care teoria lumilor ficționale a urmat, după fundamentarea ei teoretică de către Toma Pavel și Lubomír Doležel, o profundă direcție transmedială). Ceea ce ar putea transforma însă geocritica lui Westphal într-o practică academică nu doar legitimă, ci și durabilă, este, pe lângă flexibilitatea sa teoretică, tocmai *geocentrarea* (adică multifocalizarea și hibridizarea perspectivelor asupra unei dimensiuni geospațiale) pe care și-o asumă și care poate fi practicată inclusiv ca metodă de tip *distant reading*, complementară la cea morettiană. De pildă, aşa cum am precizat în articolul „Post-Communist Truths:

Understanding Herta Müller in Romania”, publicat împreună cu Dana Bizuleanu în revista *German Life and Letters* (2020), o analiză geocritică și geocentrată în sens westphalian a spațiului comunism din România ar trebui să exploreze, cu scopul de a depăși stereotipiile la nivel de receptare, cartografiile create de scriitorii români în comunism și postcomunism, cele realizate în literatura memorialistică (a detenției), spațiile memoriale, cum sunt cele de la Sighet, Pitești sau Jilava (care au fost inițial locuri de detenție, dar astăzi sunt special amenajate ca edificii și arhive ale memoriei), legăturile cu spațiul sovietic și cel occidental, precum și discursurile literare și ideologice de tip comunist și anticomunist – firește, acestora le putem adăuga inclusiv producțiile artistice (picturale și cinematografice) din (post)comunism, iar lista poate continua. Or, un atare demers geocritic depășește posibilitățile unei munci individuale, fiind necesară o întreagă echipă de cercetare, alcătuită din specialiști în mai multe domenii, dar și angajarea metodologică a studiilor cantitative, care își au originea în modelul morettian.

Considerând, la rândul său, că geografia „nu este un conținător inert, ci o forță activă care străbate câmpul literar și îl modeleză în adâncime” (*Atlas of the European Novel* 3), Moretti propune, astfel, prin metode cantitative de tip *distant reading*, care implică inclusiv geovizualizarea digitală, analiza evoluției formelor narrative din punct de vedere socio-spațial și ideologic. Așa cum remarcă Andrew Thacker, în timp ce metoda geocritică a lui Westphal „este încă ancorată textual, analizând texte literare într-un mod relativ tradițional, Moretti evită lectura imanentă a textului propriu-zis, în favoarea evidențierii, printr-o serie de hărți și diagrame, a spațiilor în care romanele au fost citite, publicate sau împrumutate din biblioteci” (Thacker 30). Cu toate acestea, deși s-au dovedit inovatoare în cadrul studiilor literare, acestor metode cantitative li s-a reproșat uneori „pretinsa obiectivitate a cartografierii” (Thacker 35), precum și felul în care o atare cartografiere critică ignoră tocmai dimensiunea și „natura inherent temporală a experienței lecturii” (Barrows 3). În ceea ce privește poziționarea mea metodologică, este evident faptul că analiza geocritică a literaturii, în

lumina unei dialectici socio-spațiale, are de câștigat prin folosirea instrumentelor specifice *digital humanities*, legitimând astfel o *teorie geocritică unificată*, care să îmbine abordarea geocentrată a lui Westphal cu geovizualizările digitale de tip morettian⁹. De altfel, Westphal însuși vorbește, în interviul menționat, despre o necesară și mai pregnantă deschidere a geocriticiei sale înspre metodele cantitative și sociologia literaturii, lucrând momentan la un proiect care ar putea fundamenta o asemenea teorie geocritică unificată (Conkan și Modoc 21).

De la studiul lumilor alternative la poetici socio-spațiale

Înainte să urmez metodele propuse de Tally Jr. și Westphal (odată cu un stagiu de cercetare desfășurat în 2016 la universitatea din Trier), preocupările mele doctorale au vizat în special teoria lumilor posibile și ficționale, pe care inventatorul geocriticiei a inclus-o ca domeniu adiacent analizelor spațio-temporale dedicate literaturii mimetice. Așa cum reiese din volumele și studiile pe care le-am publicat (cel mai recent fiind *Building Secondary Worlds in Portal-Quest Fantasy Fiction*, 2020), m-a interesat să explorez, în sens geo-generic, spațialitatea lumilor secundare create de autorii de literatură *fantasy* și, în particular, subgenul *portal-quest* definit de Farah Mendlesohn în *Rhetorics of Fantasy* (2008). Alături de analiza structurală a spațiilor ficționale de acest tip, interpretările mele au pus în valoare și studiul imaginarului, atât de bine reprezentat în mediul academic românesc și francez de Corin Braga, cele mai importante contribuții ale sale din ultimii ani fiind *Pour une morphologie du genre utopique* (volum publicat în Franța în 2018) și cele cinci volume din *Enciclopedia imaginariilor din România* (2020), al căror coordonator general este și care investighează principalele „bazine semantice” (în accepțiunea lui Gilbert Durand) ale patrimoniului cultural românesc.

⁹ La o concluzie similară ajunge și Daiana Gârdan, în studiul său „Hărți și cărți. Geografia în studiile literare cantitative”, cu care contribuie la acest volum și în care prezintă, pornind de la modelul morettian, beneficiile unei „geografii literare cantitative”.

Deși sunt tangente cu abordările geocritice la nivel internațional (mai ales cu cele popularizate de Tally Jr.), studiile mele despre genul *fantasy* stau sub semnul *analizei spațiului în literatură*, fiind încadrabile unui demers de cartografiere a geografiilor imaginare, domeniu cu o vastă istorie și diversitate metodologică. În ciuda gramaticii eminentmente spațiale pe care o articulează, literatura *fantasy* a fost abia recent explorată prin lentila spațialității, acesta fiind și motivul pentru care am încercat să o definesc ca gen heterotopic și să propun anumite modele ficționale care derivă din crontopul *portal-quest*, fără a omite contextele ideologice defamiliarizate de asemenea lumi secundare. Demersul meu ar putea fi totuși continuat de o *analiză a literaturii fantasy în spațiu*, întrucât acest gen literar a fost configurat, în sens geocritic, ca urmare a dezbatelor despre fantastic și imagine din mediul cultural britanic și francez. Literatura *fantasy* este, astfel, produsul unor geografii socio-culturale specifice, care au modelat-o din punct de vedere crontopic și generic. Similitudini există, în acest sens, cu formarea geografică a literaturii gotice în spațiul britanic, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, odată cu publicarea romanului *Castelul din Otranto* de Horace Walpole, moment care a declanșat fundamentarea sa generică, alimentată ulterior de o profundă ideologie anti-catolică.

În ultimii ani însă, cercetarea mea geocritică a mizat în special pe *analiza unor poetici socio-spațiale*, configurate în literatura mimetică, dar și în poezia română contemporană. Cel mai ilustrativ demers în această direcție îl constituie cartografierea spațiului comunist din proza Hertei Müller, complex structurată ca o rețea de „imagini-transfer” (conceptul îi aparține Danei Bizuleanu), care proiectează în mod stratigrafic diverse dimensiuni heterotopice, auto-topografice și rizomatice. Pe de altă parte, într-un articol publicat în *Caietele Echinox* (2018), m-a interesat să identific punctele de convergență dintre geocritica lui Westphal și postumanismul critic definit de Rosi Braidotti, pornind de la ideea că acestea împărtășesc o serie de principii comune, precum multiplicitatea, hibridizarea și heterarhia, care presupun transgresarea oricărui dualism cultural și ontologic.

În ceea ce privește studiul geocritic al poeziei, acesta este considerat de Westphal, în interviul citat, drept o potențială practică socio-spațială, deși recunoaște că, în proiectele sale, a fost interesat mai degrabă de cartografierea, în sens literal (iar nu metaforic, cum este uneori aplicată), a literaturii mimetice și a artei contemporane. Într-adevăr, în ultimul deceniu și jumătate, s-au remarcat câteva analize spațiale dedicate poeziei, cum sunt cele realizate de Ian Davidson, în *Ideas of Space in Contempormy Poetry* (2007), de Tom Bristow, în *The Anthropocene Lyric: An Affective Geography of Poetry, Person, Place* (2015), și de Heather H. Yeung, în *Spatial Engagement with Poetry* (2015). Întrucât produce intense deformări și defamiliarizări geospațiale, poezia reflectă geografii mai puțin reprezentationale din punct de vedere cartografic, aşa încât este mai dificil de interpretat geocritic prin metode care au fost testate cu succes în cazul romanului și altor forme de discurs (non)mimetic. De pildă, într-un articol publicat în *Caietele Echinox* (2020), am investigat câteva spații transgresive configurate în poezia română contemporană, arătând în ce măsură „cronotopografiile” din postcomunism rezistă și sunt subversive la adresa anumitor reprezentări ale puterii. Cu toate acestea, cercetarea mea este deocamdată doar la început, fiind necesară o *cartografie a poeziei în spațiu*, menită să clarifice felul în care geografiile sociale, în sensul lui Lefebvre, au modelat stilistic și ideologic diferite forme poetice în România ultimelor decenii. De pildă, identificarea practicilor spațiale, a reprezentărilor spațiului și a spațiilor reprezentationale (definite de Lefebvre ca triialectică a spațiului social), care au generat discursurile literare în postcomunismul românesc, ar putea depăși critica tematică și generaționistă, aflată adesea într-un impas metodologic.

Din punct de vedere didactic, asemenea teorii și aplicații geocritice au fost incluse în programa cursului de *Geografii literare* (probabil, singurul curs de acest fel din mediul universitar românesc), pe care îl predau la anul II, la specializarea Literatură comparată. Întrucât departamentul nostru este caracterizat de o profundă direcție interdisciplinară, care îi permite să asimileze metode teoretice diverse (dovadă fiind varietatea de paradigmă

și dimensiuni culturale minuțios investigate), mi s-a părut oportună includerea geocritică ca disciplină alternativă la studiul canonic al literaturii. Studenții au, astfel, posibilitatea să experimenteze niște metode de analiză (cu un vocabular critic specific, și anume cel spațial), care îi defamiliarizează de contextele clasice în care literatura a fost interpretată și care au favorizat studiul tematic, paradigmatic și stilistic al textelor literare. Alături de evoluția ideilor de spațiu, timp și cartografie din Renaștere până în postmodernitate (pe care Foucault o numește „epoca spațiului”, a simultaneității, juxtapunerii și dispersării), am propus analiza unor elemente de cartografie și geografie literară, pornind în special de la teoriile lui Tally Jr. și Westphal, precum și de la câteva concepte definitorii pentru geografia umanistă și geofilosofie. Am explorat, așadar, mai multe geografii ale modernității și modernismului, începând cu cartografia estetică a Parisului, realizată de Baudelaire în *Pictorul vieții moderne* și în *Tablouri pariziene*, care degajă percutante sensuri ale *flâneriei* (resemantizate ulterior de Walter Benjamin), până la reprezentările spațiale și ideologice din proza lui Kafka. Chiar dacă am urmărit și felul în care anumite geospații modelează formele literare (mă refer aici la modernitatea baudelairiană influențată de transformările urbanistice ale Parisului de secol XIX sau la fragmentarismul prozei lui Joyce care își are sursa în paralizia socială și morală asociată de scriitor Dublinului), practicile geocritice propuse studenților au vizat mai ales analiza spațialității în literatură, aspect care le-a permis acestora să se familiarizeze treptat cu un limbaj alternativ de cartografiere a paradigmelor estetice și a geografiile reale-și-imaginare. În logica unei teorii geocritice unificate, ar merita însă aprofundate curricular și studiile cantitative, deși nu știu în ce măsură infrastructura universitară face posibile deocamdată asemenea aplicații, în timp ce o simplă expunere teoretică a acestor metode mi se pare insuficientă și fără un obiectiv practic pentru studenți.

Deschideri și limitări geocritice

„Textele literare reprezintă spații sociale, iar spațiul social modelează formele literare” (Thacker 34) – această dialectică ar putea mobiliza de aici înapoi toate metodele geocritice, fie că ne referim la cele cantitative sau la practicile propuse de Tally Jr., Westphal sau Marc Brossseau. De altfel, Thacker însuși definește, într-un articol-manifest, principalele premise care legitimează și fac necesară practicarea unei *geografii literare critice*: „O geografie literară critică oferă o critică teoretizată în mod mai autoreflexiv, care gravitează în jurul unei triade alcătuite din materialitate, istorie și putere. Geografia literară critică reduce textele, într-o varietate de moduri, la materialitatea spațiilor produse social: spațialitatea textelor este situată în mod diferit în materia istorică a spațiului social. [...] A gândi geografic textele literare și culturale înseamnă a le înțelege în localizările lor materiale, care pot și ar trebui să fie examineate din punct de vedere istoric, conștientizând modul în care diverse spații pot reflecta, produce sau rezista unor forme de putere. Astfel se explică ideea unei geografii literare critice: pentru a sublinia distanța față de o cartografiere fără efort a peisajelor reprezentate în textele literare și pentru a ridica întrebări mai complexe despre spațiu și putere, precum și despre modul în care spațiul și geografia influențează formele și stilurile literare” (Thacker 33).

Materialitate, ideologie, forme ale puterii, dialectici socio-spațiale, cronotopologie, geovizualizare: asemenea elemente invocate de Thacker pot sta oricând la baza unui demers geocritic coherent articulat și menit să exploreze dinamica dintre „textualitatea spațiului și spațialitatea textelor” (Thacker 28), dintre geospațiu și producțiile literare. Ceea ce ni se propune în fond este mutarea accentului de pe clasica analiza textuală (a poeticii și imaginariului) pe analiza contextului geografic și ideologic (generator de forme estetice), deci pe relocalizarea teoriei literare din zona ei de confort într-un mediu transdisciplinar. Mai ales că, aşa cum ne reamintește Marc Brossseau, „scriitorii nu sunt nici creatori extraordinari care articulează

un adevăr universal despre condiția umană, nici simpli producători condiționați de pozițiile lor într-o structură socială globală; ei sunt subiecți sociali care își definesc poziționarea (în termeni de clasă, rasă, gen, sexualitate, etnie, naționalitate) în contexte socio-spațiale mai largi” (11). Această observație ar putea constitui, în definitiv, postulatul oricărei analize a spațiului în literatură și a literaturii în spațiu, pornind tocmai de la o poziționare contextuală adecvată și precisă.

Cu toate acestea, pe cât de mare este miza geocriticiei, pe atât de semnificative sunt riscurile ei. În primul rând, este evident faptul că anumite analize ar putea să producă simple cartografieri simbolice și metaforice, chiar și prin folosirea unor concepe geocritice valide, supunând astfel spațialitatea efectivă a textelor unei interpretări tematice și stilistice (Thacker 28). De cealaltă parte, geocritica ar putea să devină o disciplină mult prea autoreferențială și încremenită într-un limbaj și sistem teoretic autosuficient, furnizând cartografieri care se hrănesc din aceleasi supozitii ideologice. Dar cel mai mare risc al studiilor spațiale, care derivă din celelalte două, este de a practica doar „lecturi simptomatice” (Brosseau 14), prin care cercetătorii știu dinainte și tocmai de aceea găsesc ceea ce caută, din punct de vedere ideologic, în textele tratate. Oricare ar fi însă destinul acestei discipline, cert este faptul că, atâta vreme cât spațiile de pe harta lumii sunt încă apreg disputate, geocritica nu va înceta să aibă un cuvânt de spus în cartografierea societății globale.

Referințe:

- Alexander, Neal. „Senses of Place”, Robert T. Tally Jr. (ed.), *The Routledge Handbook of Literature and Space*. Routledge, 2017, p. 29-49.
- Augé, Marc. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. Verso, 1995.
- Barrows, Adam. *Time, Literature, and Cartography After the Spatial Turn: The Chronometric Imaginary*. Palgrave Macmillan, 2016.
- Bizuleanu, Dana, și Marius Conkan. „Post-communist Truths: Understanding Herta Müller in Romania”, *German Life and Letters*, vol. 73, nr. 1/2020, p. 34-51.
- Braga, Corin. *Du paradis perdu à l'antiutopie aux XVIe-XVIIIe siècles*. Garnier, 2010.
- . *Les antiutopies classiques*. Garnier, 2012.

- . *Morfologia lumilor posibile. Utopie, antiutopie, science-fiction, fantasy*. Tracus Arte, 2015.
- . *Pour une morphologie du genre utopique*. Garnier, 2018.
- . *Enciclopedia imaginariilor din România* (5 volume). Polirom, 2020.
- Bristow, Tom. *The Anthropocene Lyric: An Affective Geography of Poetry, Person, Place*. Palgrave Macmillan, 2015.
- Brosseau, Marc. „In, of, out, with, and through: new perspectives in literary geography”, Robert T. Tally Jr. (ed.), *The Routledge Handbook of Literature and Space*. Routledge, 2017, p. 9-27.
- Conkan, Marius. *Portalul și lumile secundare. Tipologii ale spațiului în literatura fantasy*. Tracus Arte, 2017.
- . *Building Secondary Worlds in Portal-Quest Fantasy Fiction*. Interdisciplinary Discourses, 2020.
- . „Mapping Literature: Geocritical Thinking and Posthumanism”, *Caietele Echinox*, vol. 34/2018, p. 66-76.
- . „Transgressive Spaces in Contemporary Romanian Poetry: A Geocritical Approach”, *Caietele Echinox*, vol. 38/2020, p. 138-148.
- Conkan, Marius, și Emanuel Modoc. „Literature Helps Worlding the World – A Conversation with Bertrand Westphal”, *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, vol. 6, nr. 1/2020, p. 16-27.
- Davidson, Ian. *Ideas of Space in Contemporary Poetry*. Palgrave Macmillan, 2007.
- de Certeau, Michel. *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, 1984.
- Dear, Michael, Jim Ketchum, Sarah Luria și Douglas Richardson (eds.). *Geohumanities: Art, History, Text at the Edge of Place*. Routledge, 2011.
- Flatley, Jonathan. *Affective Mapping: Melancholia and the Politics of Modernism*. Harvard University Press, 2008.
- Harvey, David. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Blackwell, 1990.
- Hetherington, Kevin. *The Badlands of Modernity: Heterotopia and social ordering*. Routledge, 1997.
- Hubbard, Phil, și Rob Kitchin (eds.). *Key Thinkers on Space and Place*. Sage, 2011/2004.
- Jameson, Fredric. *Postmodernism, or: The Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke UP, 1991.
- Kenworthy Teather, Elizabeth (ed.), *Embodied Geographies: Spaces, Bodies and Rites of Passage*. Routledge, 1999.

- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*, tradus de Donald Nicholson-Smith. Blackwell, 1991.
- May, Jon, and Nigel Thrift (eds.). *Timespace: Geographies of Temporality*. Routledge, 2001.
- Mendlesohn, Farah. *Rhetorics of Fantasy*. Wesleyan University Press, 2008.
- Moretti, Franco. *Atlas of the European Novel (1800-1900)*. Verso, 1998.
- .(2005) *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*. Verso, 2005.
- Morris, David. *The Sense of Space*. State University of New York Press, 2004.
- Pile, Steve, și Nigel Thrift (eds.). *Mapping the Subject: Geographies of Cultural Transformations*. Routledge, 1995.
- Răsuceanu, Andreea. *Bucureștiul lui Mircea Eliade*. Humanitas, 2013.
- Rodaway, Paul. *Sensuous Geographies: Body, Sense and Place*. Routledge, 1994.
- Sibley, David. *Geographies of Exclusion*. Routledge, 1995.
- Soja, Edward W. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell, 1996.
- Tally Jr., Robert T. (ed.). *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. Palgrave Macmillan, 2011.
- . *Spatiality*. Routledge, 2013.
- . *Literary Cartographies: Spatiality, Representation, and Narrative*. Palgrave Macmillan, 2014.
- . *The Routledge Handbook of Literature and Space*. Routledge, 2017.
- Tally Jr., Robert T., și Christine M. Battista (eds.). *Ecocriticism and Geocriticism: Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies*. Palgrave Macmillan, 2016.
- Thacker, Andrew. „Critical Literary Geography”, Robert T. Tally Jr. (ed.), *The Routledge Handbook of Literature and Space*. Routledge, 2017, p. 28-38.
- Tuan, Yi-Fu. *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, 1977/2001.
- Westphal, Bertrand. *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*. Palgrave Macmillan, 2011.
- . „Foreword”, Robert T. Tally Jr. (ed.), *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. Palgrave Macmillan, 2011, p. ix-xv.
- Whatmore, Sarah. *Hybrid Geographies*. Sage, 2002.
- Yeung, Heather H. *Spatial Engagement with Poetry*. Palgrave Macmillan, 2015.